

LJILJANA STANČIĆ

**SINONIMSKE RELACIJE U LEKSIKOLOŠKOJ
TEORIJI I LEKSIKOGRAFSKOJ PRAKSI
(Nacrt za kvestionar rječnika sinonima)**

0. 1. Kako je već krajnje vrijeme da se pristupi širim deskripcijama standardnojezičkog izraza hrvatskosrpskog, odnosno srpskohrvatskog jezika u Bosni i Hercegovini da bi se o njegovoj prirodi i o njegovim specifikumima sudilo meritorno i argumentirano na temelju egzaktnih rezultata sintetiziranih istraživanjima široko zasnovanog korpusa — lingvističke snage u Republici okupile su se da tu zadaću i ostvare makroprojektom *Jezik bosanskohercegovačkih pisaca XX vijeka*. Planirano je da se taj značajem i obimom vrijedan predložak obradi na svim jezičkim razinama, naravno i leksičkoj, te da jedna od tema iz tog domena bude posvećena leksičkoj sinonimiji. Mada je ta semantička pojava, razumije se, svojstvena ne samo ovom i drugim standardnojezičkim izrazima hrvatskosrpskog jezika već i svim idiomima uopće. po anticipiranim odlikama distribucije jedinica integralnog leksika u bosanskohercegovačkom standardnojezičkom izrazu sinonimija je zapravo specifično razvijena, ona je njegov bitan entitet kojeg, jednostavno, nije bilo moguće zaobići u koncipiranju programa budućih istraživanja. Pored toga, i književni tekstovi više od drugih funkcionalnih stilova afirmiraju leksičko blago jednog jezika i prava su izvorišta sinonimije, pa bi posao na takvom predlošku koji ne uključuje i sagledavanje ove relacije u sistemu leksika bio nesvršishodan.

Rad na temi *Leksički sinonimi u djelima bosanskohercegovačkih pisaca XX stoljeća* rezultiraće, kako je predviđeno, rječnikom ovjerenih sinonimskih mikrostruktura. U koncipiranju planiranog rječnika morali smo, pak, riješiti mnoge probleme vezane i za njegovu fizionomiju i za metodologiju pripremnih poslova, u stvari morali smo konfrontirati i uskladiti uglavnom nesuglasne teorijske postavke s empirijom, primjeriti ih, naime, odlikama korpusa — jeziku tzv. lijepe književnosti. Kako ti problemi zadiru i u suštinu semantičke pojave sinonimije, mišljenja smo da će neka od iskristaliziranih opredjeljenja bar unekoliko doprinijeti njihovom temeljnijem i sveobuhvatnijem sagledavanju. Ovim radom, a polazeći od prezentiranja koncepta rječnika leksičkih sinonima u djelima bosanskohercegovačkih pisaca XX stoljeća, želimo apostrofirati bar osnovna naša polazišta.

I. KONCEPCIJA BUDUĆEG RJEČNIKA

1. Leksikografska obrada

1.0. Leksikografska obrada u budućem rječniku, odmah valja naglasiti, baziraće se na rezultatima i dometima savremenih teorijskih i praktičkih dostignuća iz oblasti (teorijske) semantike, leksikologije i leksikografije.

Zbog osobenosti predložka, te aktualnih teorijskih definicija pojma *sinonimija*, uz njeg, svakako, i recentnih poimanja pojma *sinonimski niz*, naša su nastojanja da što više ovjerenih leksičkih (i sintaksičkih) jedinica što stoje u odnosu sinonimije predstavimo u inventaru planiranog rječnika i to bez standardne obrade, tj. bez tumačenja značenja uobičajenih u opisnim i rječnicima druge vrste. Rječnik je koncipiran tako da će funkciju neposrednog, relevantnog identifikatora semema određenih jedinica imati kontekst u kojem se pojavljuju. Kontekst(i) će se navoditi uz natuknicu i ostale lekseme iz njenog niza, odnosno uz jedinicu što će se prva (uz sve druge članove sinonimske mikrostrukture) po abecednom slijedu pojaviti u rječničkom tekstu. Uz ostale članove niza, kada se nađu na mjestima koja im po abecedariju pripadaju, biće data upućivanja na natuknicu. U stvari, svaka sinonimska jedinica navodiće se onoliko puta koliko članova sadrži njen sinonimski niz.

2. Na kojim razinama posmatrati sinonimske relacije

2.0. Posebnost realizacije leksika u bosanskohercegovačkom standardnojezičkom izrazu hrvatskosrpskog jezika sadržana je u okolnosti da ona otvara neograničene mogućnosti za razgranavanje postojećih i razvijanje novih sinonimskih nizova. Mada je leksik više nego drugi jezički fakti izraz stanovitog područja, kolektivnog idioma određene sociokulturne sredine, distribuciji elemenata zajedničkog vokabulara u Bosni i Hercegovini imanentna je široka mogućnost izbora jedinica i u različitim domenima upotreba i u različitim postavama, svojstvo da na naročit način emanira vrijednosti hrvatskosrpskog leksičkog sistema, afirmira njegove mnogobrojne varijetete u njihovim denotativnim i konotativnim valerima, u primarnim i tropičnim značenjima, kao dragocjenost koja standardnom jeziku osigurava uspješno funkcioniranje u svim vidovima upotrebe. Riječ je, zapravo, o distribuciji čije zakonitosti na makroplanu daju obilježja ostvarenim sinonimskim relacijama. Stoga smo u pristupu ovoj materiji morali biti svjesni činjenice da je iz praktičkih a i suštinskih razloga (prije svega radi izbora podesnog metoda u analizi ove semantičke pojave) neophodno lučiti dva plana ispoljavanja sinonimije kojima upravlja zakon distribucije — mikro i makroplan, tj. da je u opservacijama fenomena o kojem je riječ zaista neophodan tretman i stanovitih globalnih ostvarenja, specifičnih za određeni areal standardnog jezika. Naime, to znači da znanstvene analize u ovom domenu i kad uvažavaju empirijom provjereni i utvrđeni teorijski postulat po kom zakon distribucije upravlja područjem sinonimije u izboru elemenata u jedinici konteksta

ili u mikrokontekstu (na razini teksta) i po kom zbroj tako ovjerenih (relevantnih) mikrostruktura konstituira sinonimski niz — ne smiju zanemariti i neosporno evidentan fakat da distribucija upravlja područjem sinonimije i u širim relacijama, i u određenim osobenim realizacijama sistema leksika, kakva je, na primjer, realizacija u standardnojezičkom izrazu hrvatskosrpskog jezika u Bosni i Hercegovini. A ovu datu bilo je nužno respektirati stoga što posmatranje semantičke pojave sinonimije na makroplanu implicira i drugačiju, kompleksniju metodologiju, *de facto* podrazumijeva primjenu postupka što omogućava da se strukturni elementi sagledaju u potpunosti, u svim bitnim relacijama i opozicijama (i izbor ili neizbor lekseme znači opreku), *ipso facto* — indicira opservaciju elemenata u sistemu, jer je, naravno, i leksik koherentan, i u njemu je svaka jedinica određena svojim mjestom u sklopu cjeline. I u elaboriranjima budućih istraživanja jezika bosanskohercegovačkih pisaca XX stoljeća, u traženjima prikladnog metoda osvjetljavanja odlika realizacije hrvatskosrpskog leksika i njegovih mnogobrojnih varijeteta, te, razumije se, i u dilemama oko izbora načina primjerene deskripcije standardnojezičkog izraza u Bosni i Hercegovini u kojem svi varijeteti ili posjeduju ili, pak, mogu steći ekvivalentnu upotrebnu vrijednost i u kojem, prirodno, u ostvarivanju sinonimskih mikrostruktura participira zajednički leksički inventar hrvatskosrpskog jezika — ova se orijentacija morala izdvojiti kao prevalentna, jedino razložna solucija. Ona se naprosto nametnula i okolnošću da ju uvjetuje i priroda sinonimskih odnosa, činjenica da ta semantička pojava najzornije reflektira sistemnost leksika.

2.1. Vezano za koncepciju budućeg rječnika, fizionomiju (i obim) korpusa, te već apostrofirane odlike semantičke pojave sinonimije — sinonimske relacije nužno ćemo (u obradi i klasifikaciji građe) posmatrati na sljedećim nivoima:

a. razini standardnog hrvatskosrpskog jezika, tj. u odnosu prema leksiku i leksičkoj semantici koja je akceptirana u postojećim rječnicima (rječnicima sinonima, opisnim i dr.) radi ustanovljavanja i konstantne provjere ovjerenih semema određene sinonimske jedinice;

b. razini cjelokupnog (planiranog) korpusa bosanskohercegovačkih pisaca XX stoljeća;

c. razini idioma pojedinih autora, njihovog književnog opusa (tj. književnika što su zastupljeni s više djela, koja je neophodno shvaćati kao zao-kružene, međusobno povezane strukturne cjeline);

d. razini jezika teksta kao cjeline posebnog ustrojstva;

e. razini neposrednog konteksta, jedinice konteksta — rečenične cjeline, kolokacije i sl.

Uvjereni smo da je ovakav pristup jedino adekvatan jer i ne treba posebno isticati da se sve pomenute razine nalaze u odnosu funkcionalne međuzavisnosti, te da je tek konfrontacijom svih ovih relacija moguće prezentirati ovjerene i reinterpretirati postojeće semantičke paradigme, izdvojiti relevantne sinonimske nizove, razgraničiti i identificirati sememe stanovitih leksičkih jedinica koje tvore sinonimske mikrostrukture (teme, podteme).

3. Definicija sinonimije i sinonimskog niza

3.0. Jedan od ključnih problema u pristupu naznačavanoj materiji leži u teorijskim određenjima samog pojma *sinonimije* jer su postojeće definicije nesuglasne, polaze od drugačije utemeljenih osnova¹, npr. od istovetnosti, bliskosti, ekvivalentnosti značenja jedinica, zatim od neutralizacije (ističe se stav da je sinonimija semantička pojava što, s aspekta asimetričnosti znaka, u stanovitim kontekstima postaje nebitna za razliku od antonimije kod koje je »suprotstavljanje dato u samoj semantičkoj temi«)², te diferencijacije u značenju jedinica iz istog sinonimskog niza i iz istog semantičkog polja. Po red rečenog valja upozoriti da je definiranje sinonimije neposredno vezano i za tumačenje pojma *sinonimski niz* i, s pravom, često se paralelno s njim izvodi. U biti, sasvim je logično da postojanje sinonimskog niza korelira s postojanjem sinonimije, sa sinonimskim relacijama među riječima.

Kada smo već kod termina *sinonimski niz* nije suvišno dodati da pojedini leksikolozi³ luče, istina često uvjetno, pojmove: *sinonimski niz* i *sinonimski red*. Sinonimski red je po njihovim viđenjima širi pojam — »...grupa reči različitog glasovnog kompleksa koja ima isti ili sličan semantički sadržaj i istu funkciju u rečenici«⁴, a *sinonimski niz* uži pojam — »...grupa reči iz istog sinonimskog reda identične ili vrlo bliske vrednosti i u pogledu denotacije i u pogledu konotacije«⁵. Međutim, mi smo se opredijelili za već ustaljeni i općeprihvaćeni termin *sinonimski niz*, naime nismo mogli akceptirati ovu distinkciju iz sljedećih razloga: a) mali empirijski (praktički) učinak koji bi polučila njena primjena; b) činjenica da su u kompleksnom predlošku književnosti, u kontekstu njene realizacije obje vrijednosti, konotativna i denotativna, funkcionalno relevantne.

Sinonimski niz definira se najčešće kao mikrosistem u sinonimskom sistemu, a nominativna funkcija riječi je jedan od temeljnih kriterija iz kojih se ta definicija izvodi (tj. različita mogućnost imenovanja istog sadržaja/pojma, predmeta — designata/) a uvjet njegove egzistencije je *semantički minimum (tema)*, ono opće što vezuje sve njegove jedinice. Drugačije kazamo, jedinice ove mikrostrukture su *riječi istog vida* koje imaju funkciju identifikacije (nominacije) *istog pojma*.⁶

3.1. Iz također nesuglasnih promišljanja o *granicama sinonimskog niza* prirodno je bilo, jer ga praksa konstantno potvrđuje, i opredjeljenje za stajalište da *niz čine (konstituiraju) najmanje dvije jedinice što se nalaze u od-*

¹ Uporedi npr.: Jelka Matijašević, O *sinonimiji i sinonimima*, Leksikografija i leksikologija (Zbornik referata), kao i literaturu navedenu u radu; Beograd — Novi Sad, 1982, 125—130.

² Branka Tafra, *Sinonimija*, Leksikografija i leksikologija (Zbornik referata), Beograd — Novi Sad, 1982, 299.

³ Ovu distinkciju uvažava i Darinka Gortan-Premk, up.: *Sinonimski niz u leksikografskoj definiciji*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane (Referati i saopštenja), 12/1, Beograd, 1983, 45, napomena 1.

⁴ Ibidem, 45.

⁵ Ibidem, 45.

⁶ J. Matijašević, n. d., 117.

nosu sinonimije. Pored toga, a u smislu određivanja granice niza naglašavamo da smo bez rezerve morali prihvatiti i neospornu činjenicu da ona ostaje otvorena i u datom sinkronom presjeku jezika; da niz nikada nije pošteđen promjena, te da je on, *in regula*, pravi indikator dinamičkih procesa u leksičkom sistemu a time i u razvoju jezika.⁷ Taj fakat najzornije egzemplificira upravo korpus književnih tekstova, jer u ovoj sferi upotrebe jezika stalno »postoji mogućnost za imenovanje u kontekstu, koje može biti prihvaćeno i van konteksta«⁸ što stvara nove uvjete za pregrupisanja unutar niza, utječe na razvoj polisemije, pa se nizovi računaju prema višeznačnosti određene jedinice i prema ostalim njenim sememama razmještaju u nove mikrostrukture. Zapravo, umjetnički je tekst otvoren sistem i svjesni smo da će buduć. rječnik leksičkih sinonima fiksirati samo jednu od skala u nestabilnom spektru sinonimskih relacija jer i granice nizova što će u njemu biti prezentirane nisu, a i ne mogu biti — omeđene, zatvorene, ni u kom slučaju konačne.

4. Uspostavljanje kompleksnih korelacija među semantičkim strukturama

4.0. U obradi ovjerenih primjera presijecanja, diferenciranja nizova, polisemije, uopće — u klasifikaciji građe budućeg rječnika suočiliće se riječi koje posjeduju neophodni minimum zajedničkog značenja i uspostaviće se, kao što je u leksikografskim poslovima ove vrste uobičajeno, »sistem kompleksnih korelacija među semantičkim mikrostrukturama«.⁹ Naime, jedinice vezane jednim osnovnim (zajedničkim) značenjem, jednom temom, ulaziće u jedan sinonimski niz a drugim svojim značenjem ili značenjima u druge, nove mikrostrukture vezane podtemom (podtemama) s drugim leksičkim jedinicama i njihovim značenjima (primarnim ili tropičnim). U stvari, pri tom grananju semema polisemijskih riječi vodiće se računa o tome »da li su reči sinonimi kao leksičke jedinice u punom obimu svojih značenja, ili među njima postoji bar jedna ili više tačaka semantičkog dodira«.¹⁰

Na primjer:

oganj : vatra

vatra : oganj : požar

vatra (fig.) : hrabar : žestok

Sve jedinice razvrstane prema svojoj polisemijskoj strukturi biće, pak, obilježavane brojevima u zagradi.

Na primjer:

oganj : (1) vatra

(2) vatra : oganj : požar

(3) vatra (fig.) : hrabar : žestok

⁷ Ibidem, 117.

⁸ Ibidem, 117.

⁹ Ibidem, 118.

¹⁰ Ibidem, 118.

U rječničkom inventaru brojevi u zagradi određivače se prema mjestu koje jedinica ima po abecedariju, a upućivanjima će se skrenuti pažnja na sve semantičke korelacije leksema.

5. Uža ili šira sinonimija

5.0. U pristupu materiji o kojoj je riječ, a naravno zbog specifičnosti korpusa, uvažavano je i određenje da se moraju uzeti u obzir ostvarene sinonimske relacije i osnovnih i deriviranih značenja, pa i značenja kontekstualna, jer je samo tim načinom moguće adekvatno prezentirati realizaciju sinonima u jednoj osebujućoj i pertinentnoj sferi njihovog ispoljavanja (mediju književnosti), te tako potvrditi i sve prisutnije (bez sumnje, razložno) uvjerenje da »riječ ostvaruje svoje značenje tek u relacijama prema drugim riječima i semantički se konkretizuje tek u kontekstu, u cjelini jezičkog izraza«. ¹¹ Nedvojbeno, upravo književna riječ najdosljednije i o tom svjedoči jer se pisci više od ostalih kreativaca iz drugačijih domena upotrebe jezika koriste njegovim potencijalnim mogućnostima, težeći ustrajno da daju osobenu vrijednost jezičkom znaku. U biti, u književnom tekstu prožimanje osnovnih i prenesenih značenja manifestira se na poseban, veoma složen način, zapravo, sinonimi se najčešće traže i nalaze da bi se stilski nijansirao izraz. Onda kada se u funkciji stila otkrivaju nove izražajne mogućnosti riječi u novim okruženjima. U posljednje vrijeme u teorijskoj semantici sve se češće ispoljavaju mišljenja da tradicionalno prihvaćanu dihotomiju: *uža i šira sinonimija* (tj. dihotomiju osnovno i kontekstualno značenje) valja anulirati jer suštinski ne korespondira s prirodom i načinima ostvarivanja sinonimskih relacija upravo zato što se značenje »stvara (konstruiše, formira) uvek iznova među govornicima u govornoj situaciji«. ¹²

5.1. Po definicijama ova dva tradicionalno prihvatana vida sinonimskih odnosa *šira sinonimija*, na primjer, podrazumijeva izraze koji u određenom kontekstu uspostavljaju relaciju sinonimije iako u leksikonu datog jezika nisu registrirani kao leksički sinonimi.

Međutim, taj dvostruki vid ispoljavanja sinonimije tumači se i ovako:

a. »Dve reči su pravi sinonimi kad sadrže ekvivalentne semantičke komponente i sintaksičke karakteristike i međusobno su zamenljive u svim jezičkim kontekstima.« ¹³

b. »Dve reči predstavljaju približne sinonimne ukoliko se razlikuju u minimalnom broju semantičkih komponenti i sintaksičkih karakteristika i međusobno su zamenljive u velikom broju jezičkih konteksta.« ¹⁴ Približni si-

¹¹ Zdenko Lešić, *Jezik i književno djelo*, Lingvistika i poetika, Svetlost, Sarajevo, 1975, 109.

¹² Svenka Savić, *Problemi pragmatičke sinonimije u diskursu*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane (Referati i saopštenja), 12/1, Beograd, 1983, 32.

¹⁴ Ibidem, 119.

¹³ Mladen Mihajlović, *O sinonimiji adverbativnih veznika u srpskohrvatskom jeziku*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane (Referati i saopštenja), 12/1, Beograd, 1983, 119.

nonimi (uža sinonimija) prema nekim viđenjima razlikuju se u konotaciji, emotivnom naboju, po upotrebi. Pojedini autori iz ovih data izvode nove, interesantne a veoma prihvatljive definicije sinonimije, poput ove: »...adekvatnih sinonima nema nego (...) postoje reči sa semantičkim distinkcijama (konotat — denotat) koje su u kontekstu jasno uočljive«. ¹⁵

5. 2. Opredjeljujući se za ranije istaknuto stajalište da je u semantičkoj identifikaciji određenih jedinica i njihovom uvrštavanju u sinonimski niz neophodno uvažavati *sve bitne njihove aloseme* (nijanse u značenjima), *klase* (kontekstualne seme) kao značajne komponente njihove semantičke strukture (pošto »svako značenje pretpostavlja jedan sistemski kontekst«) ¹⁶ — morali smo učiniti i izvjesna razgraničenja, izvjesne ograde u prihvatanju tipova tzv. *šire sinonimije*, prije svega vodeći računa o sljedećem:

a. svaka jedinica u nizu mora imati takav sadržaj koji se sa sadržajem svih drugih članova sinonimske mikrostrukture (svake riječi iz jedne semantičke paradigme, iz jednog semantičkog polja) poklapa bitnim dijelom semantičkih oznaka, općim značenjskim komponentama (semantičkim minimumom);

b. u realizaciji postoje i takvi izrazi koji su u određenom tipu teksta kompatibilni sa datim riječima mada mogu posjedovati eksterni sadržaj, semantičku vrijednost (temu) što ne pripada jednom (istom) semantičkom polju.

Riječju, u leksikografskom postupku neophodno je uočavati i distingvirati specifične tropične od stilski relevantnih (figurativnih) semema, te slučajeve kada su jedinice tek kontekstom dovedene u semantičku vezu, uvažavati faktat da njihova semantička pozicija često provocira značenja.

5. 3. U osnovi, pri odlučivanju o tome šta uvrstiti u sinonimski niz ključan je kriterij razgraničavanja *vida* i *roda*, upravo izdvajanja, identifikacije *sinonimije*, značenjskih relacija jedinica istog vida, i *hiponimije*, značenjskih jedinica istog roda koje, u stvari, izražavaju asimetričan semantički odnos jer znakovi signiraju generički šire i generički uže pojmove, designate.

Kao što se u savremenoj leksikološkoj literaturi interpretira, ¹⁷ riječ je o nepodudarnim značenjskim odnosima jer sinonimija podrazumijeva bilateralnu implikaciju a hiponimija unilateralnu.

Na primjer:

sinonimija = *ljekar* ↔ *liječnik*

¹⁵ Up. kod: Martina Orožen, *Sinonimička funkcija leksičkih srbokroatizama u slovenačkom književnom jeziku*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane (Referati i saopštenja), 12/1, Beograd, 1983, 78.

¹⁶ W. M. Urban, britanski filozof, citiran prema: Z. Lešić, *Jezik i književno djelo*, 109.

¹⁷ Gerhard Ressel, *O nekim problemima sinonimskih relacija emocionalne leksike u srpskohrvatskom jeziku* (kao i literatura navedena u radu), Naučni sastanak slavista u Vukove dane (Referati i saopštenja), 12/1, Beograd, 1983, 51. i: M. Mihajlović, *O sinonimiji adverbativnih veznika u srpskohrvatskom jeziku*, isti zbornik, 191.

(jedinice su ekvivalentne punim obimom svojih značenja, to su izrazi što mogu zauzeti iste sintaksičke pozicije u rečenicama koje impliciraju jedna drugu)

hiponimija = *ljekar* ← *kirurg*, *infektolog* ...

(jedinice nisu semantički ekvivalentne zbog signifikacije šireg i užih pojmova i ti izrazi, naravno sem jedinice što obilježava širi designat /*ljekar*/, ne mogu zauzeti istu sintaksičku poziciju u rečenicama koje impliciraju jedna drugu).

U posljednjem primjeru /ilustraciji hiponimije/ leksem *ljekar* nalazi se u relaciji inkluzije, on je tzv. *hiperonim*, riječ što se najmanje diferencira u odnosu na ostale jedinice i u njemu su u globalu sadržane semantičke komponente leksema: *kirurg*, *infektolog*. U suprotnom, pak, smjeru leksemi: *ljekar*, sem globalnih posjeduju i bitno specifične komponente značenja. Navedene lekseme što se nalaze u odnosu hiponimije imaju, zapravo, onu opću tačku semantičkog dodira koja nije relevantna u konstituiranju sinonimskih mikrostruktura, mada u stanovitim kontekstima (sa hiperonomom, naravno) mogu stupiti u sinonimske relacije okazionalnog karaktera.

Međutim, valja imati na umu činjenicu da je u prezentiranim primjerima riječ o stilski neutralnim leksemama koje, pošto nisu istog vida (jer su, zapravo, hiponimi), ne mogu formirati sinonimski niz. Ipak, stvari drugačije stoje s jedinicama pojačane izražajnosti (stilemima) što u stanovitim okruženjima i kao hiponimi mogu stupiti u relevantne sinonimske odnose s drugim jedinicama (stilemima i stilski neutralnim elementima) i koje se stoga moraju i poimati kao sinonimi. No, kako je i u ovako strukturiranim sinonimskim nizovima, tj. i u ovako klasificiranim mikrostrukturama, neophodno respektiranje postojećih vokabulara, odmjeravanje ovjerenih semema određene jedinice prema razini upotrebe i akceptijama riječi (utvrđenih i široko prihvaćenih značenja) — ostaje pogodna mogućnost da se *kvalifikatorima* označe sva evidentirana, markirana značenja, i ona što se razlikuju od primarnih, te tako ilustriraju i predstave svi bitni vidovi ispoljavanja sinonimije.

5.4. Kvalifikatori su i u rječnicima drugačijeg profila neizostavni instrumentarij u leksikografskoj obradi, nužan dio leksikografske interpretacije, informacije o obilježenosti jedinica najčešće u smislu širine upotrebe i u smislu stilskih specifikuma.

U budućem rječniku leksičkih sinonima u djelima bosanskohercegovačkih pisaca XX stoljeća upotrebljavaćemo sve u leksikografiji uobičajene kvalifikatore, vjerovatno najviše kvalifikatore i kvalifikatorska objašnjenja što se tiču konotativnih vrijednosti jedinica, poput:

stil. mark.	= stilski markirano
— ekspr.	= ekspresivno
— iron.	= ironično
žarg.	= žargonsko
arh.	= arhaično

6. Kriteriji konstituiranja sinonimskog niza

6.0. Ranije naznačenim opredjeljenjima u načinima obrade (a nameće ih, prirodno, i specifična sfera upotrebe leksika, medij književnosti kao predložak) — eliminirane su mnoge nedoumice prisutne u teoriji oko toga što treba i što može da uđe u sinonimski niz, u stvari, isključena su sva nerazložna, empirijski neprovjerena ograničenja. Kako će kontekst u budućem rječniku biti osnov i mjerilo semantičke identifikacije jedinica, izostala je, na primjer, u teoriji često prisutna dilema — da li sinonimima smatrati riječi pozitivno i riječi negativno obojene, kao: *jesti* — *žderati*. Zapravo, krenuli smo (morali smo krenuti) dalje od ustaljenih, danas već anakroničnih poimanja sinonimije, od temeljnog, ponekad spornog postulata — *zamjenljivosti jedinica* u svim kontekstima. Određeni, neposredni kontekst (ne i svi ovjereni konteksti, naravno) i u pomenutom primjeru može jasno identificirati članove potencijalnih sinonimskih mikrostrukture, s tim što će kvalifikatori (tipa: neutr. — stil. mark., ili: neutr. — pogr.) pružiti informaciju o semantičkim distinkcijama konotat — denotat, o konotativnim (slojevitim) i denotativnim vrijednostima što ih jedinica ostvaruje u pojedinim (ili, ponekad, svim posmatranim, bitnim) kontekstima.

6.1. Dakle, u našoj obradi ishodišni, osnovni kriterij formiranja sinonimskog niza jeste da riječi moraju biti, prije svega, upotrijebljene u onim značenjima, značenjskim potencijalima koji veoma malo ovise o njihovom semantičkom položaju, kolokaciji. Riječ je, u stvari, o tzv. alkoepcijama (osnovnim, primarnim, općim značenjima) uz koje, zbog prirode predložka i kompleksne fizionomije sinonimije, valja uvažavati i:

— sinonime što se razlikuju u minimalnom broju semantičkih komponenti i sintaksičkih karakteristika i međusobno su zamjenljivi u velikom broju jezičkih konteksta;¹⁸

— jedinice čije je značenje moguće karakterizirati kao okazionalno (i situativno) a kod kojih valja imati u vidu kriterij semantičkog minimuma što povezuje određene članove sinonimske mikrostrukture (bar jedna identična osobina — tema) — priznavajući opće i posebno kao sponu, te, svakako, bitnost semantičkih komponenti što uvjetuju njihovu značenjsku bliskost ili ekvivalentnost. Zbog svega do sada istaknutog, tzv. kontekstualni sinonimi morali su biti shvaćeni i prihvaćeni kao nezaobilazna realija koja je svojstvena fenomenu sinonimije a koja se, bez sumnje, najizrazitije ispoljava u sferi književnosti.

7. Izbor jedinica sinonimskog niza

7.0. Orijentacija koja proistječe iz sveobuhvatnog sagledavanja prirodne sinonimskih odnosa riješila je i mnoge druge probleme vezane za koncepciju fizionomije planiranog rječnika, na primjer probleme vezane za izbor jedinica u smislu strukture sinonima ili vrste riječi što mogu konstituirati sinonimski niz. Naime, nedvojbeno je morao biti poštovan aksiom i u praksi

¹⁸ V. napomenu 14.

potvrđen da jednoj leksemi sinonim može biti i frazeološki izraz, sintaksička jedinica, vid koegzistentne sinonimije — multiverbizama i osnovnih tipova leksičke kondenzacije — univerbizama /nuklearna elektrama — *nuklearka*/, abrevijatura i dr., u stvari — što je već i isticano — sve jedinice u primarnom ili tropičnom značenju, bilo da je općeprihvaćeno, šire prihvaćeno ili bilo da se javlja u stanovitim kontekstima, čak kada je riječ i o tzv. hapak-su nekog književnog stvaraoca ili o (semantički relevantnim) oblicima s individualnim karakteristikama (augmentativu, deminutivu, pejorativu).

Pored toga i u vezi s tim, a kako je riječ o korpusu književnih tekstova i kako je jezik umjetničkog djela i u našem vremenu veoma često kombinacija različitih jezičkih podsistema — standardne norme i dijalekatskog idioma, govora urbanih sredina i jezika starijih epoha — u sinonimske nizove moraće ući ne samo neutralne i stilski markirane riječi, »domaće« riječi i internacionalizmi, eufemizmi i frazeologizmi, već i dijalektizmi i provincijalizmi, argoizmi i žargonizmi, arhaizmi i historicizmi, naravno, obilježeni odgovarajućim kvalifikatorima što daju informacije o odnosu ovjerenih jedinica prema standardnom vokabularu, odnosu prema njihovim akcepcijama.

7.1. Kao što je već naznačeno, sinonimski niz u leksikografskoj obradi budućeg rječnika moraće se bazirati i na sponi, jedinstvu općeg i posebnog. Stoga će i klasifikacija jedinica biti mukotrpan, delikatna posao, a to i tim više što se u ovoj semantičkoj mikrostrukтури — kako se u teorijskoj literaturi naglašava — kao kroz prizmu prelamaju brojna pitanja;¹⁹ polisemije u odnosu prema sinonimiji, stupanj (graducent) sinonimnosti, izdvajanje dominante i, o čemu je već bilo riječi, odnosi vida i roda (odnosi sinonimije i hiponimije), međusobna zamjenljivost članova i sl. No, i u ovim nedoumicama priroda materije što će predstavljati fundus budućeg rječnika bila je osnovno mjerilo u izdvajanju odgovarajućih teorijskih smjernica za jasnije puteve obrade.

U skladu sa ovakvom orijentacijom je, naravno, i prethodno opredjeljenje kojim je riješena u teoriji često prisutna dilema: da li sinonimi treba da budu riječi iz iste vrste ili ne, te, razumije se, usvojeno ovo drugo stajalište po kom sinonimi mogu biti ne samo frazeologizmi, eufemizmi i dr. već i riječi različite vrste kad nominiraju (identificiraju) isti sadržaj bilo sa sličnog ili drugačijeg aspekta, logičkom ili asocijativnom motivacijom. Prema tome, pošto smo se odlučili za preferenciju semantičkog i funkcionalnog kriterija, u fond budućeg rječnika ući će, na primjer, riječi različite kategorije, poput: *lisica* (imenica) — *lukav* (pridjev), ili: *medvjed* (imenica) — *trapav* (pridjev).

7.2. U procjenjivanju koju jedinicu uvrstiti u sinonimski niz, posebno u razvrstavanju polisemičnih riječi u nove nizove (podteme), opredijelili smo se, uz ranije isticane ograde, i za primjenu kriterija zamjenljivosti, koji će — kada se aplicira uz ostala u teoriji postulirana mjerila (utvrđivanje semantičke diferenciranosti ili semantičke ekvivalencije) — predstavljati zasigurno i korisnu metodu provjere validnosti svih ovjerenih i potom klasificiranih semantičkih mikrostruktura (sinonimskih relacija).

¹⁹ Up. J. Matijašević, n. d., 116.

8. *Izdvajanje ili neizdvajanje dominante*

8.0. U primjeni kriterija zamjenljivosti, i kada se načine sve naznačene ograde, neizbježno iskrsava i problem utvrđivanja ili neutvrđivanja dominante niza, u većini slučajeva stilski neutralne riječi što sadrži semantičku komponentu ili komponente zajedničke svim članovima sinonimske mikrostrukture. No, i nedoumicu vezanu za izdvajanje dominante, izraženu i u teorijskoj i u praktičkoj leksikografiji, naročito ruskoj, pozitivno smo riješili ranije apostrofiranom orijentacijom. Uvjereni smo, naime, da u planiranom rječniku a na ekscerptima iz književnih djela identificiranje dominante, na čemu inzistira ruska leksikografija, ne bi bilo uputno i iz sljedećih razloga:

— veoma često (u umjetnički oblikovanom tekstu i češće) riječi ne izražavaju opće značenje i dominantu nije moguće izdvojiti;

— »niz se temelji na ravnoteži opšteg i posebnog, pri čemu se svaka jedinica niza time karakteriše unoseći nešto samo svoje, novo, različito, pored tog opšteg za sve (...) a to opšte u nizu je jedan semantički minimum, a ne neka riječ, i ako bi trebalo govoriti o dominantu, onda bi ona bila upravo to;«²⁰

— sinonimska mikrostruktura je, kao što je već naglašavano, dinamička kategorija, u njoj se i u datom sinkronom presjeku jezika zbivaju promjene, prestrojavanja, a najizrazitije upravo u specifičnom domenu upotrebe sinonima (kakva je »lijepa književnost« jer se ona, pored ostalog, odlikuje osobenom (uvijek otvorenom) kombinatorikom u izboru elemenata).

8.1. Suštinski, u sagledavanju problema vezanih za izdvajanje dominante valja svakako uključiti još jednu činjenicu empirijske prirode, tj. okolnost da je realizaciju sinonima nužno lučiti i po sferama upotrebe, po različitim funkcionalnim stilovima, jer oni imaju i drugačiju svrhu u tim domenima.

Upotreba sinonima u naučnom stilu, razumije se, dijametralno suprotne je fizionomije u odnosu na njihovo ostvarivanje u okruženju književnog teksta.

Naučni stil samo u izvjesnim graničnim, atipičnim formama (u esejsistici, na primjer) teži ekspresiji, poetici izraza i realizacija sinonimskih relacija je tome primjerena. U svojim, pak, tipičnim formama on je usmieren ka preciznosti, objektivnosti, konciznosti iskaza, pa mu je, prirodno, stilska obojenost nepoželjna odlika. Iz ovih razloga, očigledno, i upotreba sinonima u naučnom stilu posjeduje bitno drugačiju specifičnu težinu. Sinonimi se tu pojavljuju onda kada se neka misao, sud i sl. žele jasnije eksplicirati, podrobnije predočiti, u stvari, svaki novi semantički ekvivalent u strukturi znanstvenog teksta upotrebljava se u denotativnim (nikako konotativnim) vrijednostima, u funkciji objektivnosti i analitičnosti diskursa. Iz ovih data, kada se procijeraju na problem izbora dominante, nije teško pretpostaviti kako ju je u mediju naučnog jezika relativno lako identificirati. Mogući argumenti za potkriepu te procjene baziraju se upravo na činjenici da su u okruženju ovog funkcionalnog stila sve jedinice sinonimskih nizova stilski neutralne te da je baš zbog toga njihovu semantičku diferenciranost moguće objektivno uočiti i izdvojiti onu jedinicu koja gotovo u svim kontekstima ima najizraženije globalne značenjske komponente.

²⁰ Ibidem, 124—125.

Međutim, pjesnički je jezik — kako tvrdi Manfred Birviš²¹ — koherentan semiotski sistem što ima sopstvene elemente i pravila prema kojima se određuje poetičnost neke strukture. Nasuprot drugim jezičkim podsistemima on je gotovo uvijek »prožet visokim stepenom konotativnosti«,²² te se, kratiko, ta razlika može definirati i ovako: u domeni »lijepa književnosti« sinonimske jedinice služe za obilježavanje stilskih nijansi a u sferi znanstvenog jezika za nijansiranje smislenih valera. U domeni književnosti, naime, semantičke vrijednosti određene leksičke jedinice ovise neposredno o užem kontekstu, o konotativnim (i denotativnim) komponentama koje joj pisac pridaje i vrlo je teško objektivno prosuditi koja od jedinica u ostvarenom ili potencijalnom sinonimskom nizu posjeduje atribut dominante. Na razini teksta kao posebno struktuirane cjeline i na razini neposrednog konteksta, jedinice konteksta (rečenice, kolokacije) dominantom može postati svaka leksema (ili sintaksička jedinica) kojoj je data relevantna semantička vrijednost bilo neutralne ili pojačane stilske izražajnosti. Naime, u ostvarenim nizovima, i u tzv. kontaktnim sinonimima realizacija semantičkih odnosa o kojima je riječ, kao po pravilu, fundira se na subjektivnom određivanju značenja i može se samo pretpostaviti koliko će se uopće subjektivnog sučeliti kada se bude posmatralo funkcioniranje sinonimije na razini cjelokupnog korpusa, te koliko će se mnoštvo ovjerenih semema što ih brojni književni individualiteti pridaju stanovitim leksemama morati konfrontirati u inventaru planiranog rječnika. Naravno, u takvim okolnostima bilo kakvo inzistiranje na izdavanju dominante, tj. i u slučajevima kada ju je moguće bez većih teškoća identificirati, ne samo da je izlišno već je i besmisleno.

Od ovakvog stava, razumije se, pošli smo koncipirajući fizionomiju budućeg rječnika, a te teško premostive probleme riješili smo i solucijom da poziciju dominante ili natuknice zauzme jedinica koja će se pojaviti prva po abecednom redu, uz ostale članove svog niza.

9. Da li tvorbene sinonime uvrštavati u sinonimski niz

9.0. Kao što je poznato, sinonimnost u jeziku postoji na svim razinama njegovog ispoljavanja. U lingvistici već odavno nije sporna činjenica da se fenomen sinonimije može posmatrati na različitim jezičkim nivoima, pa je već, naime, i šire znana dioba na tzv. gramatičku i leksičku sinonimiju. Međutim, sporna su i dalje ostala izvjesna razgraničenja bliskih vidova funkcioniranja sinonimije, na primjer sporan je još uvijek način decidnog procjenjivanja suodnosa relacija leksičkog karaktera i tzv. tvorbene sinonimije jer u analizima tih međuzavisnosti neminovno iskrsava pitanje granica leksičke sinonimije; pitanja da li one obuhvaćaju i stanovite tvorbene modele, te da li ih tretirati kao sinonimne odnose unutar leksičkog subsistema. Mišljenja su o tom, kao i o mnogočemu drugom iz domena sinonimije, u teorijskoj literaturi podijeljena. No, zbog značajne indicije da se i u tvorbi formalni ele-

²¹ Citat prema: Dušan Jović, *Jezički sistem i poetska gramatika*, BIGZ — Jedinstvo, Beograd, 1985, 8.

²² D. Jović, *Jezički sistem i poetska gramatika*, 15.

menti sijeku sa semantičkim i u određenim slučajevima i preklapaju, u posljednje vrijeme ipak prevladaju stavovi da je, vrlo često, riječ o komplementarnom fenomenu, te da jedinice s istim korijenom kada imaju ekvivalentno značenje (tipa: *čitalac* — *čitatelj*) treba smatrati leksičkim sinonimima²³ i, prema tome, valja i tretirati kao jednakovrijedne članove sinonimskog niza.

Pristupajući deskripciji umnogome specifične realizacije leksike u Bosni i Hercegovini a da bismo utvrdili kako se leksički, time i tvorbeni varijeteti integralnog leksičkog sistema ostvaruju u književnoumjetničkom stilu ove sociokulturne sredine, kao sinonimne jedinice ili kao jedinice s razlikama u značenju (npr.: *jezična kost* — *jezički sistem*) — mi smo nužno bili orijentirani na to da i ovaj vid ispoljavanja sinonimije prihvatimo kao nezaobilaznu realiju i kao diferenciju specifičnu istraživane distribucije ekvivalentnih semantičkih mikrostrukture. Težeći ka cjelovitom sagledavanju sistemskih odnosa o kojima je riječ, mi nismo smjeli zanemariti posmatranje i eventualnu obradu stanovitih leksičkih jedinica sa sinonimnim tvorbenim pokazateljima što su u duhu tvorbe hrvatskosrpskog standardnog jezika i što su različito distribuirane na njegovom arealu, imajući posebno u vidu faktat — i za sinonimiju i za osobenu bosanskohercegovačku realizaciju leksika indikativan — da se takve jedinice često značenjski razgraničavaju. U buduću istraživanje krenuli smo s uvjerenjem da, sem potrebe za uvažavanjem ekvivalentnosti značenja u primjerima podudaranja leksičkog tipa sinonimskih odnosa i tvorbene sinonimije i nužnosti obrade takvih jedinica, naročitu pažnju svakako iziskuje i tretman slučajeva sa značenjskim diferencijacijama. A o tim realijama morali smo voditi računa ne samo iz suštinskih motiva, koje ponovo ističemo — sveobuhvatne, znanstveno utemeljene deskripcije ostvarivanja leksika i relacionih značenja u književnoumjetničkom stilu bosanskohercegovačke sociokulturne sredine — nego i iz razloga praktičke prirode, radi leksikografske obrade u primjerima presijecanja, prestrojavanja nizova, pri uspostavljanju sistema kompleksnih korelacija među jedinicama sinonimskih mikrostrukture.

Prosudivanjem da li tzv. tvorbene sinonime uvrštavati u sistemske leksičke mikrostrukture (nizove) zatvoren je mogući krug aktualnih pitanja vezanih za odnos recentnih teorijskih viđenja sinonimskih relacija i zahtijeva empirije, praktičke leksikografije, koji se u našem slučaju tiču izrade kvestionara za rječnik sinonima. No, sasvim je izvjesno da će upravo leksikografska obrada ekscerpata iz slojevitih, složene književne materije otvoriti mnoštvo

²³ Up.: Božo Ćorić, *Iz tvorbene sinonimije srpskohrvatskog jezika*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane (Referati i saopštenja), 12/1, Beograd, 1983, 134—135. i: B. Tafra, *Sinonimija*, op. cit., str. 298, kao i literaturu navedenu u ova rada.

posebnih problema i suštinske i pragmatičke prirode koje će biti neophodno rješavati ne samo u skladu s konceptom predstavljenim u ovom radu nego i pronalaženjem novih putokaza osloncem na teoriju a i na vlastite spoznaje stečene praksom.

SYNONIMIC RELATIONS IN THE LEXICOLOGICAL THEORY AND THE LEXICOGRAPHICAL PRACTICE (AN OUTLINE FOR THE QUESTIONNAIRE OF DICTIONARY OF SYNONYMS)

Summary

This paper represents an outline for the questionnaire of dictionary of lexical synonyms with which the Language Institute will bring to its final stages the research on one of the topics, the segments of project »The Language of Bosnian and Herzegovinian writers of 20th century«. In fact, in this paper a relation between some essential postulates of the lexicological theory and the immediate requests of the lexicographical practice has been discussed, and the landmarks appropriate and applicable to making of the vocabulary of this kind — a system dictionary — have been extracted from the theory.